

E-böcker i svenska universitets- och högskolebibliotek

- en rapport om tillstånd och utveckling

Eva Lunneborg
Kungl. biblioteket, BIBSAM
www.kb.se/bibsam/

September 2003

Innehållsförteckning

Inledning
Definition
Hur ser läget ut för e-böcker vid högskolebiblioteken i Sverige?
Hur ser läget ut vid de svenska folkbiblioteken?
Föregångare
Några leverantörer
Några exempel på fritt tillgängliga e-böcker
E-boksprojekt med stöd av BIBSAM
Andra projekt
Prismodeller
Hur används e-boken?
Vem står för kostnaden?
Vilka fördelar respektive nackdelar finns?
Innebär e-böcker en besparing för biblioteken?
E-bokens framtid
Vad innebär förändringarna för bibliotekens del?
BIBSAM:s framtida roll
Sammanfattning
Litteraturförteckning

Inledning

E-bokens förläggare har äntligen vaknat! Så kan man sammanfatta de senaste årens utveckling inom e-boksbranschen.

Information technology and especially the Internet have profoundly changed the ways of publishing. Newspapers, magazines and periodicals have for years been published online and all kinds of texts are now available in digitised form. At the turn of the century this digitalisation of the written language finally reached the book publishing industry; electronic books - or e-books - can now be bought and downloaded from various kinds of e-bookstores on line.¹

Ett stort antal av de svenska forskningsbiblioteken har idag tillgång till e-böcker. I en enkätundersökning från BIBSAM som nyligen genomfördes svarade en majoritet av de tillfrågade universitets- och högskolebiblioteken att de har tillgång till e-böcker.

E-böckerna har helt klart kommit för att stanna. Utvecklingen har gått oerhört snabbt de senaste åren och leverantörerna inser mer och mer att goda villkor är ett måste för marknaden. En effekt av e-tidskrifter och e-böcker på bibliotek är att studenter idag ofta vill ha allt direkt, man har inte tid att vänta på böcker från magasin, fjärrlån osv. En annan effekt av e-intåget är att allt högre IT-kompetens krävs på biblioteken nu. Det krävs också en väl fungerande marknadsföring för att inte kunderna ska tro att det som finns på hyllan är allt. En annan förändring är att det har blivit allt viktigare att bibliotekspersonalen har ett pedagogiskt förhållningssätt, då behovet av användarundervisning ökar.

Den tryckta texten har alltid setts som tillgänglig för alla och detta är nu en fråga för de elektroniska tidskrifterna och böckerna.

Utvecklingen mot e-boken är ett led i en lång process av digitalisering av olika sökhjälpmedel och vetenskapliga texter. Mycket av det som har gått över till elektronisk form har i sin tidigare tryckta form haft väldigt få köpare utanför vetenskapliga bibliotek och universitetsvärlden. Den första förändringen var att löpande ämnesbibliografier ersattes av databaser.²

Det finns ett antal fördelar med e-böcker jämfört med tryckta böcker. Några som kan nämnas är att en elektronisk text blir enkelt sökbar och kan uppdateras kontinuerligt på ett helt annat sätt än en tryckt motsvarighet. Det elektroniska mediet ger också helt andra möjligheter till interaktivitet och kan

---

¹ Will E-books Change the World? / Terje Hillesund,
http://firstmonday.org/issues/issue6_10/hillesund/index.html

² e-bokens lov / Mats Cavallin, Biblis 18, september 2002

illustreras med t.ex. rörliga bilder och ljud. Och kanske det bästa av allt, en elektronisk bok är aldrig utlånad och därmed alltid tillgänglig. En dröm för bibliotekarien! Eller hur är det med den saken egentligen?

Biblioteken har hittills varit proaktiva i frågan om e-tidskrifter och e-böcker. Man har mer eller mindre tvingat på sina användare e-tidskrifter, och när nu denna tidskriftsform är etablerad är det kanske dags att tvinga på användarna e-boken?

Definition

e-bok, elektronisk bok, handdator med integrerad programvara, specifikt anpassad för återgivning av digitalt lagrade texter, med eller utan bild och ljud. För närvarande finns flera fabriker av e-böcker, var och en med sin unika programvara. För att undvika detta plattformsbärande har ett standardformat (Open eBook Publication Structure, som bygger på uppmärkningspråket XML) tagits fram. Tanken är att alla texter som är kodade enligt standardformatet skall kunna läsas i vilken e-bok som helst. Vanligtvis hämtas texterna, gratis eller mot betalning, från webben till användarens egen PC och konverteras där till den aktuella e-bokens format eller laddas direkt in i e-boken. Minneskapaciteten och funktionerna i e-boken varierar mellan de olika fabriken.³

Definitionen av ordet e-bok är i Nationalencyklopedin lika med den handdator man använder för att ladda ner den elektroniska texten i.

Enligt ISO är definitionen på e-bok:

digital document, licensed or not, where searchable text is prevalent, and which can be seen in analogy to a print book (monograph).

NOTE 1 The use of eBooks is, in many cases, dependent on a dedicated device and /or a special reader or viewing software.

NOTE 2 eBooks can be lent to users either on portable devices (eBook readers) or by transmitting the contents to the user's PC for a limited period.

NOTE 3 Doctoral dissertations in electronic format are included.⁴

Med e-bok menas i denna rapport den elektroniska texten, som om den tryckts skulle ha kallats bok.

---

³ Nationalencyklopedin

⁴ ISO 2789:2003(E), International standard Information and documentation - International library statistics, 3 ed. 2003

Hur ser läget ut för e-böcker vid högskolebiblioteken i Sverige?

Vid en snabb genomgång⁵ av de svenska universitets- och högskolebibliotekens webbplatser kan man se att ungefär två tredjedelar av biblioteken har tillgång till e-böcker i någon form. Från några av de stora universitetsbiblioteken som har tillgång till tusentals titlar från flera olika leverantörer till små högskolebibliotek där man endast har tillgång till något enstaka uppslagsverk. De stora leverantörerna har hittills varit netLibrary följt av eBrary.

Som exempel på några universitets- och högskolebibliotek som har e-böcker kan nämnas Chalmers bibliotek som idag har ca 6.700 elektroniska böcker tillgängliga.⁶ Göteborgs universitetsbibliotek som har tillgång till ca 4.500 titlar från netLibrary och ca 20.000 titlar från eBrary och även har e-böcker från ett antal andra leverantörer. Biblioteket vid Göteborgs universitet och ett antal andra bibliotek erbjuder dessutom via konsortiet SamKon och netLibrary tillgång till elektroniska böcker inom det samhällsvetenskapliga området. Stockholms universitetsbibliotek har tillgång till e-böcker via eBrary, netLibrary och eLib. Karolinska institutets universitetsbibliotek har tillgång till ca 20.000 e-böcker via eBrary samt ett stort antal referensverk i elektronisk form. Umeå universitetsbibliotek har e-böcker från bl.a. eBrary och netLibrary. Vid Kungl. tekniska högskolans bibliotek finns tillgång till e-böcker från bl.a. netLibrary, och Luleå universitetsbibliotek erbjuder e-böcker från eBrary. Biblioteket vid Högskolan i Halmstad har ett par hundra handböcker i elektronisk form från CRC Press. Även vid Uppsala och Örebro universitetsbibliotek samt högskolebiblioteken i Gävle, Borås, Malmö och Mitthögskolan finns tillgång till e-böcker.

Hur ser läget ut vid de svenska folkbiblioteken?

Folkbiblioteken har också börjat med e-böcker. Drygt 50 folkbibliotek deltar f.n. i e-bokssamarbetet med leverantören eLib. eLibs bibliotekssystem gör det enkelt för biblioteken att börja med e-boksutlåning. Det enda biblioteket behöver göra är att länka från sin webbplats till de egna sidorna i eLib. Inga anpassningar eller förändringar av bibliotekets övriga system är nödvändiga. De villkor som gäller är att e-böckerna kan laddas ner i ett obegränsat antal från första dagen de släpps. Att detta är tillåtet utan restriktioner kan bero på att risken för att låntagaren ska kopiera är liten när det gäller skönlitteratur. Lånetiden är 21 dagar, sedan förintas boken och man behöver alltså inte bry sig om någon

---

⁵ Under april månad 2003

⁶ Chalmers bibliotek, Nyheter 03-02-28 / Annika Sverrung

återlämning. Biblioteket står för kostnaden och låntagaren lånar alltså gratis precis som med tryckta böcker.

Föregångare

När nu e-boken börjar bli ett vanligt inslag bland de svenska biblioteken och projekten permanentas till den ordinarie verksamheten ska man komma ihåg föregångarna inom området. Här kan bl.a. nämnas det svenska projektet *Projekt Runeberg*, <http://www.lysator.liu.se/runeberg/>, som innehåller mer än 300 titlar med äldre nordisk litteratur och det amerikanska projektet *Project Gutenberg*, <http://promo.net/pg/>.

Några leverantörer

netLibrary

www.netlibrary.com

De restriktioner som gäller för e-böcker via netLibrary är att det inte är tillåtet att kopiera annat än enstaka sidor och att en bok endast kan lånas av en(!) person i taget. Detta är ett problem. Har man en bra teknik är det vettigt att utnyttja fördelarna med den och det gör man inte i detta fall. Annars gäller att man kan bläddra i boken i 15 minuter utan att låna den och att om man vill låna är lånetiden 24 timmar, boken slocknar därefter automatiskt. Utskriftsmöjligheterna är begränsade, men understrykningar, bokmärken och anteckningar kan göras. Förutom detta har man också samtidig fulltextsökning i samtliga netLibrarys böcker, även de man inte äger. Detta kan ha sina fördelar, men skapar också frustration när användaren hittar en bok som han/hon vill låna och den då inte finns tillgänglig. Man luras att tro att allt man hittar också finns där.

ebrary

www.ebrary.com

E-brary ger tillgång till drygt 20.000 fackböcker i e-format och har kommit längre än netLibrary vad gäller möjligheter för användaren. Det är här fritt att kopiera hur mycket man vill, man får ladda ner texter och obegränsade utskriftsrättigheter ingår i priset. Man kan även här göra understrykningar, bokmärken och anteckningar och även sätta upp ett eget bibliotek, med titlar man valt ut. Man har samtidig fulltextsökning i alla titlar och kan söka på markerade ord och även flytta sökningen till samma ord i egen OPAC eller ut på Internet osv. Detta betyder att man inte behöver avbryta sin forskning för att kontrollera uppgifter osv. Man kan t.ex. markera ett Ortsnamn och flytta över sökningen till en kartbok i ett nytt fönster. Marcposter ingår. Prissättningen är FTE-baserad och man har ett fast, lågt, pris för små bibliotek. Man använder en PDF-baserad plattform. Man har en

ämnesindelning med fem kategorier samt *Academic complete* där alla titlar ingår.

Questia

www.questia.com/

Questia marknadsför sig som *The World's Largest Online Library of Books* med tillägget att urvalet är gjort av professionella bibliotekarier och därmed av god kvalitet. Questia tillåter sökningar i fulltext och böckerna är tillgängliga för ett obegränsat antal samtidiga användare. Det är möjligt att göra anteckningar och understrykningar och utskriftsmöjligheter ingår. Det finns också länkar till annat material av intresse inom samma ämnesområde, och man kan göra en personlig bokhylla med sina egna favoriter. Questia säljs dock inte till bibliotek, utan endast till studenter.

PrioInfo

www.prioinfo.se/

PrioInfo erbjuder från hösten 2003 *e-biblioteket*, en ny e-bokstjänst med kurs- och facklitteratur med titlar från flera svenska förlag, bl.a. Studentlitteratur och Historiska media.

E-biblioteket är en plattform för utlåning via bibliotek av svenska e-böcker, däribland kursböcker, som utvecklats av PrioInfo och Bibliotekstjänst i samarbete med Studentlitteratur AB. Plattformen testades hösten 2002 i form av pilotstudier vid Göteborgs universitetsbibliotek och Lunds stadsbibliotek. Under testperioden vid Göteborgs UB var e-böckerna tillgängliga för studenter som läste kurserna *Introduktion till kriminologisk teori* och *Kultur och kriminologi*. När plattformen släpps under hösten 2003 kommer litteratur från ytterligare fem förlag att ingå.

Vid lanseringen kommer ca 80 titlar att finnas tillgängliga, men antalet kommer sedan successivt att utökas. Villkoren som gäller för universitets- och högskolebiblioteken är en licenskostnad på 14.400 kronor per år och en avgift per lån på 20 kronor. Biblioteket kan sedan låna ut ett obegränsat antal av samma titel samtidigt. Här ser man ett exempel på en leverantör som i alla fall så smått börjat inse att biblioteken måste få bra villkor för att bli intresserade av en produkt. Fördelarna med systemet är att boken alltid finns tillgänglig, begränsningarna i systemet är att man inte tillåter utskrifter eller anteckningar.

Under 2002 bildades en projektorganisation, *Nord-i-KON-samarbetet*, genom ett samarbetsavtal som tecknades mellan PrioInfo och tre internationella e-boksutgivare; ebrary, xrefer och knovel. Avsikten med samarbetet är att kunna erbjuda bibliotek och andra kunder i de nordiska länderna tillgång till e-böcker och elektroniska informationsresurser

till förmånliga konsortievillkor som möjliggörs genom den pan-nordiska samordningen.

En annan intressant tjänst från PrioInfo är *Knovel*, en förläggarobunden e-boksplattform med verk inom teknikområdet. Vad som är principiellt intressant med denna plattform är att den erbjuder möjligheter till interaktivitet. Användaren kan gå in i vissa böckers tabeller och grafer och själv manipulera dem. Ett bra exempel på e-bokens möjligheter jämfört med den tryckta bokens begränsningar.

PrioInfo erbjuder också *xreferplus*, en bred e-bokssamling som består av 125 referensverk i olika ämnen från 27 förlag. *xreferplus* korsreferensteknik genererar ett stort nätverk av länkar till ytterligare information.

Wiley

www.wiley.com

Wiley's e-böcker är belagda med vissa restriktioner. Efter att man köpt boken måste man ladda ner den inom 14 dagar. Boken är sedan inte möjlig att flytta över till annan PC. Det är inte tillåtet med kopiering och utskrifter tillåts med högst 35 sidor per vecka. Att klippa och klistra avsnitt ur texten är tillåtet i begränsad omfattning men anteckningsmöjligheter finns. För att kunna läsa e-böckerna från Wiley krävs Adobe Acrobat Reader.

Safari

<http://safari.oreilly.com/>

Safari Books Online är en databas med e-böcker inom IT-området. Samlingen innehåller ett tusental titlar och riktar sig till programmerare och andra IT-specialister. Man kan välja mellan att läsa hela eller delar av böckerna, efter behov, och böckerna är också kategoriindelade om man vill se vilka böcker som finns inom ett visst område.

eLib

www.elib.se

eLib samarbetar med drygt 30 förlag och tyngdpunkten ligger på svensk skönlitteratur, men man har även en del facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur. Hela sortimentet är tillgängligt för allt som finns i systemet. Biblioteken betalar för vad som lånas ut. Samma titel kan lånas ut till flera samtidigt och lånet slocknar automatiskt, man behöver alltså inte tänka på återlämning och biblioteken har inget arbete med krav på böcker som inte återlämnats i tid. Lånetiden är 3 veckor till handdator och 120 timmars aktiv lästid till PC/Mac. Det enda biblioteket behöver göra är att lägga upp länken så finns boken där. Statistik och uppföljning ingår.

Några exempel på fritt tillgängliga e-böcker

Förutom de stora e-bokssamlingar man erbjuds via olika leverantörer finns också ett stort antal fritt tillgängliga e-bokssamlingar. Här är några exempel:

University of Virginia

<http://etext.lib.virginia.edu/ebooks/ebooklist.html>

Free Books

<http://www.e-book.com.au/freebooks.htm>

The Oxford Text Archive

<http://ota.ahds.ac.uk/>

E-boksprojekt med stöd av BIBSAM

SamKon

SamKon är ett projekt inom ramen för ansvarsbiblioteksverksamheten vid Göteborgs universitetsbibliotek. Konsortiet består av 10 bibliotek; universitetsbiblioteken i Göteborg, Uppsala, Lund, Umeå, Stockholm och Örebro, biblioteket vid Högskolan i Malmö, biblioteket vid Högskolan i Borås, Arbetslivsinstitutets bibliotek samt Riksdagsbiblioteket.

Via leverantören netLibrary erbjuds dessa biblioteks användare elektroniska böcker inom sociologi, statsvetenskap, statistik, socialt arbete, biblioteks- och informationsvetenskap, informatik samt medie- och kommunikationsvetenskap. SamKon har idag tillgång till mer än 30.000 elektroniska böcker. Vid utgången av 2002 ägde konsortiebiblioteken 705 av dessa böcker, vilka kan läsas eller lånas via Internet och är tillgängliga dygnet runt från alla datorer anslutna till aktuella nätverk. Det är möjligt att söka bland alla netLibrarys böcker, men endast att läsa eller låna de titlar som konsortiet äger, och det kostar inget för användaren att låna.

E-böckerna finns också katalogiserade i respektive biblioteks lokala katalog med länk till netLibrary och direkt till aktuell bok. En viktig del av marknadsföringen för e-böckerna har varit att lägga in dem i den lokala katalogen. Diskussioner pågår även med LIBRIS om att få med SamKon-titlar i den nationella databasen.

Enligt Göteborgs universitetsbiblioteks *PM till ansökan för 2003 Ansvarsbibliotek för samhällsvetenskap* har användningen av e-böckerna hittills varit god. Varje bok har i genomsnitt besökts 7 gånger.

Att ploga för e-brary - anpassning och introduktion av en stor e-bokstjänst

Göteborgs universitetsbibliotek har fått medel från BIBSAM för projektet *Att ploga för e-brary*, ett projekt med syfte att bredda vägen för en större e-boksinsats på Nätuniversitetets grund. Man vill öka och bredda kompetensen om implementering av större e-bokssamlingar i det svenska universitetssystemet, sätta upp kriterier för elektroniska förvärv av e-böcker, importera en stor mängd e-boksposter till ett lokalt system, utarbeta pedagogiska hjälpmedel och en strategi samt anordna konferenser och seminarier om implementeringen med internationella föreläsare.

Nätverksdistribution av e-låneböcker - ett samarbetsprojekt mellan förlag och bibliotek

Vid Göteborgs universitetsbibliotek pågår också ett samarbetsprojekt med Studentlitteratur AB om att utveckla en bibliotekslösning för *Nätverksdistribution av e-låneböcker*. Samarbetet inleddes under våren 2001, en ny fas för projektet tog fart under hösten 2002 och slutrapport för projektet kommer under 2003.

Kurslitteratur som e-bok

Vid Stockholms universitetsbibliotek pågick under hösten 2002 ett BIBSAM-stött samarbetsprojekt med leverantören eLib med målsättning att producera och förmedla kurslitteratur i e-boksformat. Bakgrunden till projektet är att Stockholms universitetsbibliotek försöker hitta nya sätt att hantera sin kurslitteratur. Hanteringen av kurslitteratur är kostsam för biblioteket, efterfrågan är stor och lånetiden kort, reservationsköerna ofta långa och allt detta är personalkrävande.

Man har nu vidareutvecklat sin databas *Kursnätet* som innehåller kurslitteraturlistor i digital form. I projektet har man gett samtidig tillgång till kurslitteraturen för samtliga studenter i kursen. Finansieringen man valt är att studenterna själva står för kostnaden. För 24 timmars aktiv lästid är kostnaden 34 kronor och för 120 timmars aktiv lästid 59 kronor. Det finns även möjlighet till 10 minuters gratis bläddring. Biblioteket tar inte in några förtjänster på tjänsten, utan pengarna går till förlag, plattform, kontokortskostnader samt moms. Ett krav från förlagen för att lämna ut böckerna har varit att de skulle vara kopieringsskyddade. Man kan alltså inte vare sig kopiera eller klippa och klistra ur texten. Projektet är nu avrapporterat till BIBSAM, men fortsätter under 2003 och en utökning av ämnesområden kommer att ske.

Digitalisering av juridisk kurslitteratur

De juridiska biblioteken i Sverige köper ofta in endast ett fåtal exemplar av den nytgivna kurslitteraturen, och den är oftast inte tillgänglig för hemlån. Studenterna måste därför köpa böckerna själva eller kopiera väsentliga delar, då böckerna används mycket aktivt och i vissa fall även får tas med på tentamina. Elektronisk 24-timmarstillgång av kurslitteratur inom juridik skulle förenkla tillgången dramatiskt. Stockholms universitetsbibliotek arbetade under 2002 med hjälp av BIBSAM-medel med ett e-boksprojekt beträffande *Digitalisering av juridisk kurslitteratur* tillsammans med företaget eLib.

Projektet har varit inriktat på kurslitteratur och erfarenheterna har visat på ett stort intresse från förlagen, men också en rädsla för att tappa intäkter.

Man har nu startat ett projekt tillsammans med eLib om digitalisering av äldre juridisk litteratur som används vid juridikutbildningarna i Sverige. En inventering kommer att göras över kurslistornas innehåll och kostnaden på nätet är tänkt att bli mycket låg eller helt kostnadsfri. Detta under förutsättning att kostnaderna för att friköpa rättigheter från författare och förlag är tillräckligt låga för att rymmas inom projektmedlen. I del två av projektet ingår att tillsammans med Norstedts juridik hitta modeller för hur den juridiska kurslitteraturen kan göras tillgänglig i elektronisk form via Elibs plattform. Man måste också hitta betalningsmodeller, inte enbart för access utan även för utskrifter.

I projektet ingår förutom samarbete med eLib, Norstedts juridik och Juridiska institutionen vid Stockholms universitet även samråd med andra juridiska bibliotek, marknadsföring till studenter, kontakter och förhandlingar med den som har rättigheterna till den äldre litteraturen samt eventuella kostnader för juridisk rådgivning.

När kommer den som e?

Förutom stöd till ovan nämnda projekt arrangerade BIBSAM även ett e-boksseminarium vid Bok & Biblioteksmässan 2002. Här diskuterades frågor som e-bokens möjligheter, marknadslösningar för den akademiska sektorn, urval av modeller för distribution av e-böcker och vilka krav dagens studenter kan komma att ha. Föreläsare vid seminariet var Mats Dahlström, doktorand vid Högskolan i Borås, Fabian Franzén, representant från elib, Kjell Nilsson och Karin Bergström Grönvall vid BIBSAM, Mats Cavallin vid Göteborgs universitetsbibliotek och Annika Zachrisson vid Stockholms universitetsbibliotek. BTJ-gruppen representerades under seminariet av Jakob Harnesk och Jonas Hallström.

Andra projekt

Elektronisk publicering

Det pågår även ett antal projekt gällande elektronisk publicering av universitetens eget material, som avhandlingar och examensarbeten. Här kan t.ex. nämnas *EPSILON*, Elektronisk Publicering av SLU-materiaL ON-demand, som är ett fortsättningsprojekt inom elektronisk publicering som startade 2000. Projektet har beviljats medel från BIBSAM.

Ett annat projekt som kan nämnas är *Svenska Miljönätet*⁷, en sökmotor för miljöarbetet som administreras av Avdelningen för verksamhetsstöd och informationsservice vid Naturvårdsverket. I Svenska Miljönätet kan man hitta information om miljö och miljöarbete hos myndigheter, forskningsinstitutioner, företag och intresseorganisationer i Sverige, vilket underlättar för skolor, bibliotek och allmänheten att hitta miljöpublikationer.

Prismodeller

Det finns ett antal olika prismodeller som kan användas för e-böcker; prenumeration, köp per titel, prenumeration plus köp per titel, samtidig användning, per samling - per FTE utan tak, tillfälliga e-boksuppsättningar, klippkort per lån, utbytbara titlar osv. Vilken modell man väljer beror naturligtvis på vilken målgrupp man vänder sig till och vad man anser vara en bra lösning.

Man har vid en studie om e-boksanvändning vid *The California State University* funnit att *köp* av e-böcker för permanent access lämpar sig speciellt bra för humaniora där samma verk används över en lång tid. *Prenumeration* av e-böcker lämpar sig däremot inom vetenskaper där utvecklingen ändrar sig snabbt, som inom t.ex. datavetenskap. Även referensböcker som ofta uppdateras lämpar sig för prenumeration snarare än köp.⁸

Hur används e-boken?

Det finns inte många studier av denna fråga, men det hävdas från olika håll att e-boken har korta lästider, även om desperata behov efter en viss titel inom en viss tidsperiod (kurslitteratur) kan motivera längre lästider, om inte kopieringsmöjligheter finns. För att få ett optimalt utnyttjande av de fördelar e-boken ändå har är det viktigt att användaren är hemma med tekniken och att det är tillåtet att

---

⁷ <http://www.svenskamiljonatet.se/>

⁸ CSU Libraries Electronic Access to Information Resources Committee and e-Book Coordinating Team – e-Book Pilot Project Final Report, March 2002

utnyttja de olika möjligheter som finns för mediet, t.ex. understrykningar och anteckningar.

Utvecklingen hittills har gått från att använda datorer för att framställa tryckta publikationer till att distribuera text i elektronisk form som används för att framställa pappersversionen, vidare till att distribuera enbart i elektronisk form och slutligen att presentera elektronisk text på ett nyskapande sätt med bilder, hypertext och ljud.

Vem står för kostnaden?

Biblioteken har hittills givit alla medborgare rätt att låna böcker utan kostnad. När biblioteken nu tillhandahåller alltfler e-böcker, vem ska då stå för kostnaden? När det gäller kurslitteratur, som man kan tänka sig är ett bra användningsområde för e-böcker, har studenterna hittills i stor utsträckning fått köpa sin egen litteratur, då det fåtal tryckta exemplar biblioteken har inte räcker till alla samtidigt. Om man nu har tillgång till e-böcker med samtidig användning för flera, kan man då lägga kostnaden på studenten eller ska biblioteken se detta som en del av den service som är kostnadsfri? Detta är frågor som tål att fundera över. Man kan även fråga sig om studenterna är villiga att betala för användning av e-böcker när de är vana vid att bibliotekets tjänster är gratis och hur biblioteken ska lösa detta problem i förekommande fall? Är det en ny roll för biblioteken som uppstår här, eller ska biblioteken inte delta i lösningar där användaren måste stå för kostnaden?

Inom folkbiblioteken lånas e-böckerna ut gratis precis som tryckta böcker. Skillnaden mellan folkbibliotekens utlåning och forskningsbibliotekens är att folkbibliotekens utlåning av e-böcker till största delen handlar om skönlitteratur. Skönlitteratur har man inte behov av att kopiera, klippa och klistra i på samma sätt som facklitteratur och därför kan man också avtala om rimliga priser för tjänsten, priser som biblioteken klarar av.

Inom forskningsbiblioteken används litteraturen på ett lite annorlunda sätt och därför blir avtalen dyrare. Biblioteken kan då kanske inte, även om de skulle vilja, ta hela kostnaden själv. Detta behöver givetvis inte bli till något problem. Eftersom studenten är van vid att vara tvungen att köpa sin kurslitteratur kan han/hon fortsätta köpa sin litteratur även i elektronisk form. Problem uppstår däremot när man tänker på de studenter som av ekonomiska skäl köper begagnad litteratur. Kan man sälja sin köpta e-bok i andra hand till någon annan? Kan man låna ut den? Finns juridiska hinder för detta? Eller kan man lösa frågan genom att priset för att köpa e-böcker

sätts så pass lågt att alla har råd att köpa den litteratur de behöver?

Vilka fördelar respektive nackdelar finns?

E-formatet gör det möjligt för biblioteken att växa utan fysiskt utrymme, e-böcker sparar alltså på sikt in pengar för bibliotekens kostnader för lokalhyror. Med tanke på att lokalkostnaden ofta är en stor del av budgeten är detta en inte helt oviktig aspekt. En annan fördel är att man slipper hela den tidskrävande urvalsprocessen och bibliotekarierna kan ägna sin tid åt andra arbetsuppgifter.

Students who are literally anywhere in the world will have access to the same content that is available to the student on campus, whether that access is through the faculty Web site, the college bookstore, or the digital library.⁹

Tillgängligheten ökar och man kan sitta var som helst i världen och ha tillgång till det man behöver. Hyperlänkar mellan dokument ger möjligheter man inte haft tidigare. Som användare slipper man också bära böcker fram och tillbaka. Man kan enkelt och bekvämt bära med sig sitt eget bibliotek.

...att ha tillgång till ett helt bibliotek via sin lätta lilla läsplatta är en gammal dröm som med e-boken blir verklighet.¹⁰

Ett annat tilläggsvärde som finns med e-boken är att fotnoter blir klickbara direkt till referensen (källan) och register behövs inte längre, man hittar det man söker ändå. Man kan också utnyttja mediet till att på ett enkelt sätt lägga in hänvisningar, bilagor, rörliga bilder och ljud och ha en interaktivitet man inte tidigare haft möjlighet till. Man kan med en enda sökning söka i tusentals texter. Biblioteket blir oändligt och alltid tillgängligt.

E-boken passar utmärkt till studier och forskning då man ofta har ett arbetssätt som bygger på att när man läser böcker läser man dem inte från pärm till pärm utan väljer ut stycken, artiklar och kapitel som är intressanta för den fråga man vill belysa. Det nya mediet måste här utnyttja de nya möjligheterna det innehåller för att bli en succé.

---

⁹ Digitizing Education A Primer on e-Books / Michael A. Looney and Mark Sheehan, EDUCAUSE review July/August 2001

¹⁰ Boken dematerialiserad / Kristina Lundblad, Ikoner 2001:2

For the moment we can't predict that the modern eBook on a single device will be a commercial failure but we can say that large searchable amounts of relevant texts will offer new opportunities for a user.¹¹

En fördel för biblioteken är att lånen administreras utanför biblioteket vilket ger en stor arbetsbesparing för biblioteken. Denna service betalar biblioteken nu i stället för genom prenumerationen.

Nackdelar för biblioteken kan vara att man får en minskad prenumerationsflexibilitet, beståndet kan ibland kännas svårt att överblicka, titlarna blir mer anonyma, olika visningsformat kan förvirra och länkar som inte fungerar kan kännas frustrerande. Användarna blir vana vid omedelbar tillgång till allt och det som förvaras i magasin eller måste beställas som fjärrlån "finns" alltså inte.

Biblioteken blir kanske också tvingade att överge en del traditionella regler som finns på bibliotek som t.ex. ett långsiktigt bevarande, att ett e-boksabonnemang inte är samma som ett förvärv och alltså är tidsbegränsat och inte ger några arkivrättigheter. Frågan är hur man löser arkivproblematiken? Här finns för närvarande inga riktlinjer.

Leverantörens kopieringsskydd gör att rättigheter för kopiering och utlån inte gäller. Här måste biblioteken se till att avtala om dessa frågor i stället.

Nackdelar för användaren kan vara att man inte orkar läsa stora mängder text på en datorskärm. Man behöver alltså speciella e-boksläsare och det är också nödvändigt med en bra skärmkvalitet samt att texten har en kvalitet i nivå med tryckt text för att bli lika lättläst. Att läsa på en datorskärm är inte samma sak som att läsa en bok i tryckt form. Utvecklingen går dock snabbt framåt och förhoppningsvis finns en lösning i sikte inom en inte alltför lång framtid.

Innebär e-böcker en besparing för biblioteken?

Övergången från tryckta tidskrifter till elektroniska har medfört en minskad mediekostnad för tryckt material för många bibliotek. Om man tar Chalmers bibliotek som exempel så kan man se att för perioden 1999-2002 har Chalmers sektioner avbeställt prenumerationer på tryckta tidskrifter för ca

---

¹¹ Introducing electronic books at Göteborg University / Mats Cavallin, Carin Björklund, <http://www.ub.gu.se/Gdig/projekt/paperfinalrev.pdf>

3.389.800 svenska kronor. Kostnaden har minskat från 7.795.500 år 1999 till 4.405.700 år 2002.¹²

Att direkt överföra utvecklingen för elektroniska tidskrifter till elektroniska böcker går naturligtvis inte, men man kan ändå tänka sig att en liknande utveckling skulle kunna följa med en ökad andel e-böcker. Biblioteken sparar ju dessutom, som tidigare sagts, in på hanteringskostnaden, lokalkostnader osv. Att lånen administreras utanför biblioteket ger en stor arbetsbesparing. Denna service betalar biblioteken nu i stället för genom prenumerationen.

Med e-böckernas inträde i biblioteken kan biblioteket plötsligt en och samma dag få tillgång till tusentals nya titlar. Detta utan någon som helst direkt arbetsinsats krävs av personalen förutom marknadsföring. Jämfört med om dessa böcker varit i tryckt form kan vem som helst av oss räkna ut att det skulle ha medfört ett enormt arbete med uppackning, katalogisering, märkning, sortering och uppställning av böckerna.

E-bokens framtid

Ska e-boken slå igenom måste leverantörerna hitta bra modeller för pris, distribution och användning. Villkoren måste vara anpassade så att det blir möjligt att utnyttja det digitala mediets fördelar. Karin Bergström Grönvall skriver i sin artikel *När ska e-bokens förläggare vakna?* följande:

Att låtsas att e-boken är en vanlig bok och dessutom utrusta den med tekniska spärrar för kopiering begränsar användningen oerhört.

Och man kan ju inte göra annat än att hålla med henne. Det finns ingen som helst anledning att låtsas att en e-bok är precis som en vanlig bok och att biblioteket har ett exemplar som när det är utlånat inte finns tillgängligt. Elektroniska media har ju den fördelen att de alltid finns tillgängliga elektroniskt. Bristande kopierings- och utskriftsrättigheter är inte acceptabelt för biblioteken och dess användare. Utskrifter från e-tidskrifter är en självklarhet medan e-böcker inte ses på samma sätt som en tryckt bok.

En annan fråga är hur man som bibliotekarie ska kunna försvara sådana villkor, som ter sig helt obegripliga för användaren, att boken finns där, men den är redan utlånad? Leverantörerna har här en viktig roll att spela, de måste inse att bra villkor som medger utnyttjande av det digitala mediets fördelar, även för e-böcker, är ett försäljningsargument mot

---

¹² Chalmers bibliotek, Nyheter 03-02-28 / Annika Svernung

biblioteken. Vill man sälja en produkt måste man också kunna erbjuda bra villkor.

Det är viktigt att biblioteken skapar bra rutiner för import av katalogposter, att man hittar ett bra system där böckerna klassificeras, vilket kan vara svårt att hinna med när mängderna ökar. Ska man köpa i paket, eller välja ut de titlar man vill ha, som vid traditionella bokförvärv? Ska man köpa det man redan har eller endast komplettera med e-böcker?

När det gäller e-böcker i bibliotek är det också viktigt att tänka på om samlingen passar till bibliotekets behov, hur böckerna är tänkta att användas, om det följer med marc-poster, om leverantören tillhandahåller IT-support osv.

Det som är avgörande för e-bokens framtid är också det innehåll den fylls med. Kan man utnyttja det elektroniska mediets möjligheter ser e-bokens framtid ljus ut. Man måste lösa de tveksamheter som gäller i fråga om kopieringsrätt, flera samtidiga användare osv. Men kan man göra det har förlagen även fortsättningsvis chans att tjäna stora pengar.

Standards are going to be critical to building a marketplace in digital books. Severe problems are already emerging here. When purchasing an e-book, one has to specify what platform one is purchasing it for, and some e-books are available only for specific platforms (and not for other functionally equivalent platforms) simply because the vendor hasn't produced a file in the format specific to each available platform.¹³

I augusti 2002 kom producenterna att enas om en e-boksstandard, *Open eBook Forum I* som sedan följts av *Open eBook Forum II*.¹⁴ Producenterna har här enats om en e-boksstandard som man specificerat som:

- ska vara XML-baserad
- ska följa Dublin Core metadata-standarden
- ska ha DRM (Digital Rights Managements)

Man har i standarden också specificerat vilka format, program och plattformar som ska vara möjliga.

Det finns idag en hel del problem med det stora antalet olika e-boksformat och e-boksläsare som inte alltid är kompatibla med varandra. Självklart vill man som användare inte behöva olika e-boksläsare för olika e-böcker, man vill att de e-böcker man väljer att läsa ska passa den e-boksläsare man

---

¹³ The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World / Clifford Lynch, http://firstmonday.org/issues/issue6_6/lynch/

¹⁴ www.openebook.org

själv valt och som man trivs med. Detta problem kan lösas med hjälp av att leverantörerna följer en gemensam standard.

E-boken måste också bli läsbar på ett bättre sätt för att slå igenom som media. Jon Noring har i sin artikel *OEBPS - The Universal Consumer eBook Format*¹⁵ listat vilka kriterier han anser vara nödvändiga att uppfylla för e-böcker. Dessa är bl.a. vikten av hög typografisk kvalitet anpassad för läsning av elektroniska texter och att formatet måste tillåta en optimal visuell presentation från vilken typ av skärm som användaren väljer. Ett annat scenario är att elektroniskt bläck slår igenom. Detta ser ut som vanligt bläck och om det används ihop med en flexibel böj/vikbar skärm har man plötsligt kanske den perfekta lösningen.

Men romanläsaren kommer under överskådlig tid att vilja bläddra i sin pappersbok...

skriver Mats Cavallin, chef för Digitala biblioteket vid Göteborgs universitet, i sin artikel *e-bokens lov*.¹⁶ Och det är möjligt att han har rätt i det han skriver. Men det är också möjligt att många av dagens och framtidens studenter aldrig varit romanläsare utan snarare chattat på Internet under hela sin uppväxt, vilket kanske gör att övergången till e-böcker inte blir så drastisk för dem. De befinner sig redan i den digitala världen!

Det kan alltså vara en generationsfråga. Vi som varit med ett antal år ser e-böcker som ett sämre alternativ än en tryckt version i många fall. Personer som idag är unga är vana vid snabb tillgång till information via datorer, mobiltelefoner och annat. Här blir e-boken ett helt naturligt inslag i tillvaron. Man kan också nå en helt ny grupp människor - de som aldrig skulle komma på tanken att gå till biblioteket för att låna en bok, kan nu plötsligt få för sig att testa.

Biblioteken och bibliotekarierna har självmant tagit på sig rollen som länk mellan e-boksleverantörerna och användarna och företräder alltså användarna gentemot leverantörerna.¹⁷

Vad innebär förändringarna för bibliotekens del?

Bibliotekens traditionella uppgifter; att samla, ordna, bevara och tillgängliggöra, försvinner till viss del till förmån för

---

¹⁵ OEBPS - The Universal Consumer eBook Format / Jon Noring, <http://12.108.175.91/ebookweb/OEBPSstandard>

¹⁶ e-bokens lov / Mats Cavallin, *Biblis* 18, September 2002

¹⁷ What Consumers Want in Digital Rights Management (DRM) - Making Content as Widely Available as Possible In Ways that Satisfy Consumer Preferences - White Paper / Association of American Publishers Enabling Technologies Committee and American Library Association Office of Information Technology Policy, F. Hill Slowinsky, March 2003

nya. Nya uppgifter för biblioteken blir marknadsföring av elektroniska tidskrifter och böcker, att kanske ta betalt och att länka till olika förlag som en service till studenter och andra användare. Kommer biblioteken även i fortsättningen vara distributörer eller kommer andra uppgifter att uppstå?

Det viktigaste för biblioteken är att tillgängliggöra så mycket som möjligt och låta kunden själv välja. Att bibliotekarier gör urvalet är inte längre aktuellt och kanske inte heller önskvärt. Behovet av pedagogisk undervisning ökar när biblioteken får en ökande förmedlande pedagogisk roll med rådgivning och undervisning till studenter och forskare. Biblioteken blir centrum för studenternas arbete i allt högre grad, och en del av bibliotekarierna kanske organiseras till att arbeta vid institutionerna med att ge direktservice där. Bibliotekens roll blir att tillgängliggöra i stället för att välja ut.

BIBSAM:s framtida roll - har BIBSAM en roll att spela i det framtida e-boksscenariot?

BIBSAM:s stöd till e-boksutvecklingen vid biblioteken har hittills bestått av att med projektbidrag stödja olika e-boksprojekt, som tidigare redovisats. Förutom detta har BIBSAM endast bevakat utvecklingen. Frågor som återstår att besvara är bl.a.:

- ska BIBSAM ta på sig en roll när det gäller förhandling om tillgång till e-böcker?
- är de villkor och priser leverantörerna erbjuder idag tillfredsställande? Och är e-boksmarknaden redan anpassad med hjälp av de erfarenheter bibliotek och leverantörer har från e-tidskriftsupphandlingarna?
- hur kan BIBSAM driva på för förbättrade villkor och priser?
- kan BIBSAM:s principer för e-tidskrifter appliceras rakt av även på e-böcker?
- är kravet på arkivtillgång lika viktigt vad gäller e-böcker som e-tidskrifter?

Sammanfattning

Den tryckta texten har alltid setts som tillgänglig för alla och detta är nu en fråga för de elektroniska tidskrifterna och böckerna. Ett stort antal av de svenska forskningsbiblioteken har idag tillgång till e-böcker. En enkätundersökning från BIBSAM som nyligen genomfördes visade att en majoritet av de tillfrågade universitets- och högskolebiblioteken har tillgång till e-böcker i någon form.

E-böcker har ett antal fördelar jämfört med tryckta böcker. En elektronisk text blir enkelt sökbar och kan uppdateras kontinuerligt på ett helt annat sätt än en tryckt motsvarighet. Det elektroniska mediet ger också helt andra möjligheter till interaktivitet och kan illustreras med t.ex. rörliga bilder och ljud. Och kanske det bästa av allt, en elektronisk bok är aldrig utlånad och därmed alltid tillgänglig. Ett drömscenario för en bibliotekarie! Eller hur är det med den saken egentligen?

Biblioteken har hittills gett alla medborgare rätt att låna böcker utan kostnad. När biblioteken nu prenumererar på e-böcker, vem ska då stå för kostnaden? Är användarna villiga att betala för användning av e-böcker när de är vana vid att bibliotekets tjänster är gratis? Är det en ny roll för biblioteken som uppstår här, att ta betalt, eller ska biblioteken inte delta i e-bokslösningar där användaren måste stå för kostnaden?

En effekt av e-intåget är att högre IT-kompetens krävs på biblioteken, och att man måste ha en väl fungerande marknadsföring för att inte kunderna ska tro att det som finns på hyllan är allt. Det har också blivit allt viktigare att bibliotekspersonalen har en pedagogisk kompetens då behovet av användarundervisning ökar.

E-böcker innebär ett antal fördelar för biblioteken jämfört med de tryckta böckerna. E-formatet gör det möjligt för biblioteken att växa utan fysiskt utrymme, e-böcker sparar alltså på sikt in pengar för bibliotekens kostnader för lokalhyror. Med tanke på att lokalkostnaden är en stor del av budgeten är detta en inte helt oviktig aspekt. Biblioteken slipper också hela den tidskrävande urvalsprocessen när stora paket med e-böcker levereras och bibliotekarierna kan ägna sin tid åt andra arbetsuppgifter.

För användaren innebär e-boken att tillgängligheten ökar från att boken går att låna enbart i biblioteket till att den finns tillgänglig var man än väljer att befinna sig. Hyperlänkar mellan dokument ger också möjligheter man inte haft tidigare att hitta material som angränsar till det ämne man är intresserad av. Som användare slipper man också bära böcker fram och tillbaka. Man kan alltså enkelt och bekvämt bära med sig sitt eget bibliotek med den litteratur man behöver. Biblioteket blir oändligt och alltid tillgängligt.

En av de kanske största nackdelarna med en e-bok jämfört med en tryckt motsvarighet är att det inte är samma sak att läsa en bok på en datorskärm. Det är helt enkelt svårare och att läsa längre texter är inte realistiskt. Utvecklingen går dock

snabbt framåt och förhoppningsvis finns bra lösningar i sikte inom en inte alltför lång framtid.

E-boken passar utmärkt till studier och forskning då man ofta har ett arbetssätt som bygger på att man inte läser böckerna från pärm till pärm utan väljer ut stycken, artiklar och kapitel som är intressanta för den fråga man vill belysa. Det nya mediet måste utnyttja de nya möjligheterna det innehåller och kan då bli en succé.

BIBSAM:s stöd till e-boksutvecklingen vid biblioteken har hittills bestått av att med projektbidrag stödja olika e-boksprojekt. Frågan är om BIBSAM även här, precis som för e-tidskrifterna, ska ta på sig en roll eller om biblioteken är nöjda med de lösningar som finns idag? Detta är frågor biblioteken måste fundera över. Hur vill vi ha det?

Föreställ dig detta: I stället för att ta sig till biblioteket kan man få hem låneboken elektroniskt till det egna skrivbordet eller arbetsplatsen. Inga öppettider som krockar med den egna arbetstiden eller hämtning av barn på dagis, inga dokumentleveranser som kan ta veckor, inget avstånd för stort för att kunna ta del av bibliotekets samlingar. En lockande vision för inte bara distansstuderande utan även en stor fördel för dem som inte bor i närheten av högskolebiblioteket eller av annan orsak inte kan ta sig till sitt bibliotek.¹⁸

Ovanstående vision har nu börjat bli sann för allt fler människor. E-böckerna har helt klart kommit för att stanna! Hur lång tid det tar innan e-böckerna helt ersatt de tryckta böckerna är dock en helt annan fråga.

---

¹⁸ 2001: ett e-äventyr – implementering av e-böcker i det digitala biblioteket / Katarina Jandér, BIVILs skriftserie 2002:17

Litteraturförteckning

2001: ett e-äventyr - implementering av e-böcker i det digitala biblioteket / Katarina Jandér, BIVILs skriftserie 2002:17

Bibliotek utan böcker - en undersökning av hur elektronisk publicering och distribution påverkar forskningsbibliotekens verksamhet / Ann-Sofie Köpmans, 2001

Biblis 18 - tidskrift för bokhistoria, bibliografi, bokhantverk & samlande, september 2002

Boken dematerialiserad / Kristina Lundblad, Ikoner 2001:2

CSU Libraries Electronic Access to Information Resources Committee and e-Book Coordinating Team - e-Book Pilot Project Final Report, March 2002

Digitizing Education A Primer on e-Books / Michael A. Looney and Mark Sheehan, EDUCAUSE review July/August 2001

Introducing electronic books at Göteborg University / Mats Cavallin, Carin Björklund,
<http://www.ub.gu.se/Gdig/projekt/paperfinalrev.pdf>

När ska e-bokens förläggare vakna? / Karin Bergström Grönvall
http://www.kb.se/BIBLIS/BIBLIS/Artiklar/Digitala/Bergstrom_gronvall.pdf

OEBPS - The Universal Consumer eBook Format? / Jon Noring,
<http://12.108.175.91/ebookweb/OEBPSstandard>

The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World / Clifford Lynch,
http://firstmonday.org/issues/issue6_6/lynch/

What Consumers Want in Digital Rights Management (DRM) - Making Content as Widely Available as Possible In Ways that Satisfy Consumer Preferences - White Paper / Association of American Publishers Enabling Technologies Committee and American Library Association Office of Information Technology Policy, F. Hill Slowinsky, March 2003

Will E-books Change the World? / Terje Hillesund,
http://firstmonday.org/issues/issue6_10/hillesund/index.html